

УДК: 371.134+378.147+372

Інна Осадченко,
доктор педагогічних наук,
доцент, професор кафедри теорії
та методики початкової освіти
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського

ПСИХОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

У статті на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу схарактеризовано психодидактичні особливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи засобами сучасних технологій навчання. Зазначено, що нині у ВНЗ переважають технології навчання з домінантою інтерактивності між суб'єктами навчання: технологія інтерактивного, ситуаційного, проектного, тренінгового навчання тощо. Обґрунтовано, що психодидактичні особливості організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи засобами сучасних технологій навчання передбачають наявність двох взаємозалежних аспектів діяльності викладачів ВНЗ: психологічного (необхідність перебудови традиційних поглядів, мотивів, цінностей, установок та дій викладача і в аудиторії, і у викладацькій діяльності в цілому; подолання викладачами особистісних психологічних бар'єрів різного рівня; кардинальної зміни ролі викладача на модератора, наставника, координатора, посередника під час навчання тощо); дидактичного (наявність умінь організувати інтерактивне навчання за умов відсутності у майбутніх учителів початкової школи навичок самостійної роботи та відповідної підготовки; тематично добирати та формулювати навчальні завдання; навичок тренера-інструктора, пошуку або розробки різних методичних прийомів; створення привабливої для майбутніх учителів початкової школи моделі заняття тощо).

Ключові слова: психодидактика, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, підготовка майбутніх учителів початкової школи, сучасні технології навчання.

В статье на основе анализа научных источников и эмпирического материала охарактеризованы психодидактические особенности субъект-субъектного взаимодействия в процессе подготовки будущих учителей начальной школы средствами современных технологий обучения. Отмечено, что в настоящее время в вузах преобладают технологии обучения с

доминантой интерактивности между субъектами обучения: технология интерактивного, ситуационного, проектного, тренингового т. д. обучения. Обосновано, что психодидактические особенности организации субъект-субъектного взаимодействия в процессе подготовки будущих учителей начальной школы средствами современных технологий обучения предусматривают наличие двух взаимосвязанных аспектов деятельности преподавателей вузов: психологического (необходимость перестройки традиционных взглядов, мотивов, ценностей, установок и действий преподавателя и в аудитории, и в преподавательской деятельности в целом; преодоления преподавателями личностных психологических барьеров различного уровня; кардинального изменения роли преподавателя на модератора, наставника, координатора, посредника при обучении и т. д.); дидактического (наличие умений организовать интерактивное обучение при отсутствии у будущих учителей начальной школы навыков самостоятельной работы и соответствующей подготовки; тематически подбирать и формулировать учебные задачи; навыков тренера-инструктора, поиска или разработки различных методических приемов, создание привлекательной для будущих учителей начальной школы модели занятия и т. п.).

Ключевые слова: психодидактика, субъект-субъектное взаимодействие, подготовка будущих учителей начальной школы, современные технологии обучения.

On the basis of the analysis of scientific literature and empirical material characterized psychodidactic particular subject-subject interaction in the process of preparation of future teachers of primary school education by means of modern technology. It is noted that currently prevail in higher education learning technology with the dominant interaction between the subjects of study: technology is interactive, situational, design, training, etc. training. It is proved that psychodidactic features of the organization of subject-subject interaction in the process of preparation of future teachers of an elementary school by means of modern teaching technologies include the presence of two interrelated aspects of the university teachers: psychological (need to restructure traditional attitudes, motives, values, attitudes and actions of the teacher and the classroom, and in teaching as a whole to overcome the psychological barriers of personal teachers of different levels; a fundamental change in the role of the teacher in the moderator, mentor, coordinator, facilitator during training, etc.); didactic (availability of skills to organize interactive training in the absence of future elementary school teachers skills of independent work and proper training; topically to select and formulate learning objectives, skills coach, instructor, research or development of a variety of instructional techniques, the creation of attractive for future primary school teachers model lessons and etc.).

Key words: psychodidactic, subject-subject interaction, training of future elementary school teachers, modern technology training.

Постановка проблеми. У контексті досягнення сучасних результатів навчання у ВНЗ необхідно підготувати майбутнього фахівця у відповідності до державних освітньо-кваліфікаційних вимог щодо певної спеціальності. Ефективність такої підготовки, зокрема підготовки майбутніх учителів початкової школи, значною мірою пов'язана з педагогічною майстерністю викладача, його готовністю до врахування психодидактичних аспектів застосування інноваційних технологій навчання, зважаючи на квінтесенцію технологічного підходу у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На особливості викладання у ВНЗ як творчого процесу, необхідність розроблення критеріїв оцінки діяльності викладача звертали увагу у своїх дослідженнях І. Зязюн, І. Котов, С. Смирнов та ін. Фундаментальні дослідження, присвячені проблемам викладання і виховання у вищій школі, проводили Н. Волкова, Т. Гончарова, В. Писаренко, І. Писаренко, І. Чернокозов та ін. На певні проблеми у застосуванні інноваційних технологій навчання у вищій педагогічній школі вказують зарубіжні та вітчизняні дослідники, акцентуючи увагу на тому, що нині переважають технології навчання з домінантою інтерактивності між суб'єктами навчання (Н. Волкова, Д. Гарай, Ю. Лопатинський, В. Панов, А. Панченко, С. Півкін, О. Пометун, Т. Ремех та ін.): технологія інтерактивного, ситуаційного, проектного, тренінгового тощо навчання. Насамперед, ними зазначено, що серед перешкод на шляху до широкого запровадження сучасних технологій навчання постає нерозвиненість демократичної традиції у викладанні на противагу традиційній авторитарній системі. Інтелектуальна демократія як найважливіша характеристика майбутнього суспільства не отримує реалізації у навчанні, тому творча діяльність залишається у більшості випадків монополією викладача. Хоча взаємини викладачів і студентів досить часто розвинуті і вирізняються відносною рівністю, однак потік інформації залишається спрямованим виключно від викладача до студента [6, с. 86]. Таким чином, необхідна організація спеціальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачами та студентами у навчально-виховному процесі шляхом застосування сучасних технологій навчання.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу схарактеризувати психодидактичні особливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи засобами сучасних технологій навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дидактика, як зазначала О. Савченко «тісно пов'язана з педагогічною психологією, зокрема з дослідженнями, які розкривають роль діяльності у навчанні, психологічні умови й закономірності засвоєння змісту...» [12, с. 21]. Саме на межі логічного та обґрунтованого поєднання психології та дидактики як наук, для найбільшої ефективності навчального процесу необхідне застосування психодидактичних прийомів. До того ж, якщо класичні питання дидактики

розкривають цілі навчання, його зміст, методи і технологічні прийоми, то психодидактика, з точки зору системного та синергетичного підходів, розширює коло проблем, що потребують розв'язання, насамперед, щодо виокремлення дидактичних умов реалізації цього процесу (В. Панов) [6].

О. Пометун, спираючись на практичний досвід проведення навчальних семінарів щодо використання вчителями та викладачами ВНЗ методів інтерактивного навчання, зазначає, що «не всі викладачі «створені» для інтерактивного навчання» [10, с. 19]. За її висновками, є дві основні психолого-дидактичні проблеми, що постають перед викладачами у період апробування інтеракції: страх висловити своє особисте ставлення до матеріалу та виявити некомпетентність у деяких питаннях; невміння повністю розкрити свій людський і професійний потенціал перед студентами.

Успішний викладач сучасної вищої школи вже не може бути лише лектором, який читає свої нотатки з конспекту – це, насамперед, успішний навчальний менеджер, який керує застосуванням активних методів навчання в аудиторії, підводить майбутніх учителів початкової школи до активної діяльності, адже суб'єкт-суб'єктна взаємодія на заняттях у ВНЗ – вид навчання як спеціальна організація рівноправного навчального спілкування у контексті «викладач ↔ студент». Таке навчання – апріорі демократичне. Водночас у відкритій атмосфері заняття без звички навчатися демократично під час заняття із застосуванням сучасних технологій навчання можна навіть зіткнутись із ситуацією, коли студенти з різних на те причин (щоб вивести викладача із емоційної рівноваги, випробувати його, показати «себе») намагаються зірвати заняття або просто заважають його проводити.

Це потребує від викладача знання й уміння застосовувати спеціальні прийоми і моделі поведінки, що використовуються у випадку опору, протидії аудиторії чи при загрозі конфлікту. Такі прийоми описано у контексті застосування технології інтерактивного навчання А. Панченко, О. Пометун, Т. Ремех. Науковцями зазначено, що важливими у цьому випадку є навіть такі деталі професійної поведінки викладача, як: позитивне реагування на коментарі або питання, тон розмови, спокійний настрій, емоційна стабільність, заснована на розумінні того, що частково опір викликаний недовірою до викладача і це природно – не існує підстав, за якими студенти від самого початку заняття повинні довіряти викладачеві, за винятком випадку, коли студенти знали його до цього моменту тощо. Необхідно також уміти формулювати та переформулювати запитання до студентів з метою нейтралізації провокаційних зауважень, утверджувати викладацьку компетентність та зберігати емоційно-позитивну атмосферу в аудиторії, нейтралізуючи конфліктні ситуації. Очевидно, що такі уміння викладача також потребують спеціальної уваги і розвитку [5, с. 48–51].

Як зауважено дослідниками, нові, особистісно-орієнтовані технології навчання, зазвичай позитивно сприймаються студентами, оскільки центр уваги викладача тут переміщується з предмета, що вивчається, на особистість

студента, стимулюючи повноцінний розвиток його творчих можливостей [7, с. 80]. Суб'єкт-суб'єктність, інтерактивність такого навчання забезпечує оволодіння способами практичного використання матеріалу. У дослідженнях зазначено, що, на думку студентів, ця технологія впливає на їхню професіоналізацію, вони серйозніше ставляться до навчання, оскільки знають, що аналізовані ситуації можуть виникнути у процесі практичної професійної діяльності. Переважна більшість студентів взагалі ставиться надзвичайно позитивно до інтерактивних методів навчання, сприймаючи їх як комунікативну ділову гру, а саме гра – основний мотиваційний фактор для більшості студентів. Тому така методика їм не просто сприйнятна, а природна [5; 7; 10; 11].

Про це свідчить і зарубіжний досвід. Наприклад, викладач вищої школи у Німеччині повинен знати засоби стимулювання здібностей і нахилів студентів, їхніх загальних психічних якостей, шляхи формування навичок правильно використовувати здобуті знання і уміння у нових умовах і ситуаціях, що стане важливою передумовою для самостійної професійної діяльності студента та у поєднанні з практичним досвідом сформує діяльнісну компетенцію майбутнього працівника [1, с. 136]. З цією метою викладач має перебувати у постійному дидактичному пошуку та, за словами С. Півкіна, експериментувати, наприклад, щодо плану аудиторії, розміщення викладача та студентів в аудиторії, допоміжних засобів, оснащення заняття із застосуванням сучасних технологій навчання тощо. Навіть розташування меблів у аудиторії може бути тим засобом, за допомогою якого викладач у змозі реально керувати процесом навчання залежно від обраних ним форм та методів: для дискусії – ефективним є один спосіб розташування меблів в аудиторії, для застосування проекторів – зовсім інший [8, с. 22–23]. Навчальне середовище – перше джерело стимулювання навчальної діяльності майбутніх учителів початкової школи, адже воно має бути професійно формувальним.

Продовжуючи міркування щодо професійної психодидактичної готовності викладача до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи засобами сучасних технологій навчання, зазначимо, що після того, як налагоджено психологічний контакт в аудиторії та доцільно застосовані засоби стимулювання творчої активної навчальної діяльності студентів, наступним кроком у цьому напрямі буде правильна організація на занятті навчального діалогу. Йдеться про навчальний діалог як основний спосіб реалізації навчального процесу у контексті застосування, передусім технологій ситуаційного та інтерактивного навчання, коли виникає багатоступенева комунікація: «викладач ↔ студент ↔ студенти», тобто у процесі заняття взаємодіють усі суб'єкти навчального процесу.

З точки зору цієї організації варто наголосити, що процесуально безпосередньо у навчальному діалозі у кожний конкретний момент

навчання, попри багатоступеневу комунікацію, беруть участь тільки два суб'єкти, говорячи по черзі: той, хто говорить (повідомляє, заперечує, доводить тощо), і той/ті, хто слухають (сприймають). Тобто, одночасно всі (кілька суб'єктів в один момент) не спілкуються. Якщо це робота у групах, то одиниця навчального діалогу – одна студентська група; якщо це робота у парах, то одиниця навчального діалогу – пара студентів, у яких знову-таки діє означена схема навчального діалогу: «той, хто виступає → той/ті, хто слухає/слухають (слухач/слухачі)». Саме такий спосіб реалізації навчального діалогу як суб'єкт-суб'єктної взаємодії із майбутніми вчителями початкової школи має запровадити викладач.

Дидактичною передумовою ефективності суб'єкт-суб'єктної взаємодії є передусім її чітка спланованість та організація з урахуванням усієї непередбачуваності «прямого ефіру» заняття із застосуванням сучасних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи. Характеризуючи інтерактивну педагогічну взаємодію за високим ступенем інтенсивності спілкування її учасників, зміною і різноманітністю видів, форм і прийомів співпраці з цілеспрямованою рефлексією учасників, О. Пометун підкреслює, що реалізація інтерактивних педагогічних методів, як і самої інтерактивної педагогічної взаємодії, спрямовані на видозміну, вдосконалення та втілення моделей поведінки і діяльності учасників педагогічного процесу [9, с. 50]. Особливостями інтерактивної взаємодії є виключення домінування одного учасника навчального процесу над іншими, однієї думки над іншою, адже під час інтерактивного навчання студенти вчаться демократично спілкуватися з іншими, критично мислити, приймати продумані рішення [9, с. 9]. Провідна роль в організації навчального діалогу (інтерактивної взаємодії), за визначенням Н. Волкової, належить педагогу, який має бути підготовленим, зацікавленим у результатах взаємодії зі студентами, орієнтований на особистість (суб'єктність) студента, але при цьому він навчає, а студент – навчається [2, с. 31]. Американський педагогом вищої школи Д. Гарай так визначено роль викладача, який навчає студентів інтерактивним методом дискусії: «Моя основна роль полягає у тому, щоб ставити запитання, включати нові теми у загальне обговорення, нагороджувати тих, хто бере активну участь, а також допомагати тим, хто ще не зміг включитися до дискусії» [3, с. 60].

Тому головну увагу під час підготовки викладача до запровадження сучасних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи, потрібно сконцентрувати не лише на знанні основних компонентів технології, набутті певного досвіду, умінь проведення дискусії та виконання ситуаційного завдання. Викладач повинен також бути готовим відмовитися від власних суджень та упереджень у процесі аналітичної діяльності студентів [13]. Дослідниками у зв'язку з цим зазначено, що будь-яка сучасна технологія навчання не може використовуватись усіма викладачами ВНЗ, адже завжди знайдуться такі, хто не здатен передавати

владу та ініціативу аудиторії тією мірою, як це потрібно для успішного застосування сучасних технологій навчання, або ж вони «упіймали» техніку методу, проте недостатньо уважно слухали виступи колег, аби дозволити розвинути будь-яку плідну ідею групи [14].

Певну роль відіграє й те, що, розпочинаючи активне запровадження інноваційних методів навчання, викладач може виявитися певною мірою відособленим у педагогічному колективі, де переважно використовується традиційна методика викладання навчальних дисциплін. Для подолання цієї проблеми Ю. Лопатинський радить викладачам-новаторам проводити відкриті заняття у власному навчальному закладі, що не лише популяризує нові технології, а й дає змогу іншим викладачам отримати навички їх застосування, допомогти опанувати нові конкретні моделі поведінки на занятті, сформувані вміння передбачити та розв'язувати поточні ускладнення, самостійно адаптувати запропоновані кейси до конкретної дисципліни [4, с. 30–31].

Отже, психодидактичні особливості організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи засобами сучасних технологій навчання передбачають наявність двох взаємозалежних аспектів діяльності викладачів ВНЗ:

– психологічного (необхідність перебудови традиційних поглядів, мотивів, цінностей, установок та дій викладача і в аудиторії, і у викладацькій діяльності в цілому; подолання викладачами особистісних психологічних бар'єрів різного рівня; кардинальної зміни ролі викладача на модератора, наставника, координатора, посередника під час навчання тощо);

– дидактичного (наявність умінь організувати інтерактивне навчання за умов відсутності у майбутніх учителів початкової школи навичок самостійної роботи та відповідної підготовки; тематично добирати та формулювати навчальні завдання; навичок тренера-інструктора, пошуку або розробки різних методичних прийомів; створення привабливої для майбутніх учителів початкової школи моделі заняття тощо).

Отож, необхідна передусім переорієнтація навчальних цінностей і поглядів на побудову, структуру, хід та обсяг матеріалу, що планується використовувати на заняттях із застосуванням сучасних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Таким чином, психодидактична готовність викладачів до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії у підготовці майбутніх учителів початкової школи засобами сучасних технологій навчання передбачає:

1. Перебудову мотиваційно-ціннісних установок: перехід від позиції «лектор» – до позиції «модератор»; сприйняття студента як співавтора навчального процесу; урахування у процесі реалізації сучасних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи наявності багатосторонньої комунікації: «викладач ↔ студент ↔ студенти», при якій зникає ортодоксальне поняття «викладач → студент», адже кожен студент

має змогу стати «викладачем», а викладач виступає як методист, модератор, консультант і організатор, заохочуючи студентів до співпраці, партнерської, суб'єкт-суб'єктної взаємодії на занятті.

2. Організацію навчання на засадах навчального, суб'єкт-суб'єктного діалогу та взаємної поваги обох сторін, що сприятиме створенню психологічного комфорту в аудиторії (відсутність критики, наявність постійного заохочення, спостереження та корекція з боку викладача) та дасть можливість педагогу реалізувати найголовніші дидактичні принципи; налаштованості на сучасні технології навчання як на особливе поєднання інтерактивних форм роботи та самостійності студентів; урахування того, що викладач є взірцем для студентів – майбутніх учителів початкової школи, що має бути квінтесенцією педагогічного спілкування у ВНЗ.

3. Реалізацію дидактичної умови – спеціальної організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів початкової школи у процесі застосування сучасних технологій навчання.

Висновки і перспективи. Отже, на основі аналізу наукових джерел окресленої проблеми, визначено важливу умову ефективності застосування сучасних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи – забезпечення психодидактичної готовності викладача до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з опануванням ним спеціальних умінь для виконання відповідних педагогічних функцій. Це проявляється у його дидактичному умінні обирати оптимальний педагогічний інструментарій, дотримуватися психологічних принципів внутрішньо аудиторного менеджменту, розумінні ним особливої психологічної ролі на занятті. Результатом дотримання описуваної вище дидактичної умови щодо застосування сучасних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи буде ефективна співпраця студентів з викладачем та між собою у створеному ними психологічно комфортному навчальному середовищі, орієнтованому на формування у фахівців зазначеного профілю професійної компетентності.

Лише за сформованості психодидактичної готовності викладачів до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії можна очікувати ефективності застосування сучасних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи. Найоптимальніший шлях досягнення цієї мети – організація та проведення відповідних навчально-методичних тренінгів для викладачів, характеристика яких – подальше завдання нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов В. Г. Композиция тестовых заданий: учебная книга для преподавателей вузов, техникумов и училищ, учителей школ, гимназий и лицеев, для студ. аспирантов пед. вузов / В. Г. Аванесов. – 3-е изд., доп. – М. : Центр тестирования, 2002. – 240 с.

2. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 576 с.
3. Гаргай В. Б. Уровни профессионального мастерства учителя и способы обучения при повышении квалификации в США / В. Б. Гаргай // Сибирский учитель. – 2000. – № 5(9). – С. 48–56.
4. Лопатинський Ю. Вплив соціальних трансформацій на систему освіти / Ю. Лопатинський // Ситуаційна методика навчання: український досвід: збірник статей / упор. О. Сидоренко, В. Чуба. – К. : Центр інновацій та розвитку, 2001. – С. 27–32.
5. Онопрієнко О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті / О. В. Онопрієнко // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 32–37.
6. Панов В. И. Психологические основания развивающих образовательных систем: Журнал научно-педагогической информации.: 2010. – № 10. – [Електронний ресурс] / В. И. Панов / Режим доступу: <http://www.paedagogia/2010/47-10/219-panov> .
7. Петрова І. Методика розвитку мислення і практичних навичок / І. Петрова, А. Венгер // Ситуаційна методика навчання: український досвід: збірник статей / упор. О. Сидоренко, В. Чуба. – К. : Центр інновацій та розвитку, 2001. – С. 10–12.
8. Пивкин С. Д. Проблемно-ситуативное обучение как способ моделирования профессиональной подготовки менеджера в техническом вузе: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Пивкин Сергей Дмитриевич. – Казань, 2000. – 259 с.
9. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К. : СПД Кулінічев Б. М., 2007. – 144 с.
10. Пометун О. І. Особливості використання інтерактивних технологій навчання у початковій школі / О. І. Пометун // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань: СПД Жовтий, 2008. – Ч. 1. – С. 171–175.
11. Пріма Р. М. Професійна мобільність майбутнього вчителя початкових класів: навч.-метод. посібник / Р. М. Пріма. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 128 с.
12. Савченко К. Ю. Моделювання професійних ситуацій на заняттях з педагогічних дисциплін / К. Ю. Савченко // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. – Кривий Ріг : Редакція КДПУ, 2010. – Випуск 30. – С. 206–211.
13. Табачек І. В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 / І. В. Табачек. – К., 2005. – 22 с.
14. Уляев С. И. Формирование профессиональной культуры специалиста в условиях гуманитаризации образовательного процесса / С. И. Уляев. – М. : Илекса; Ставрополь: Сервисшкола, 2001. – 88 с.